

УДК 1(091):316.6:159.942.5

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.2(98).2025.166-184

ФЕНОМЕН САМОТНОСТІ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ

С. О. Порадюк*

Статтю присвячено дослідженню історико-філософського шляху становлення феномену самотності як одного з фундаментальних екзистенціалів в умовах війни. Робота ґрунтується на припущенні, що самотність – це явище, здатне проявляти граничні обрії людського буття. Методологічною базою слугували концепції філософії екзистенціалізму (С. К'єркегор, М. Гайдеггер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр) та метаантропології (Н. Хамітов), які дозволили розкрити самотність у її внутрішніх, комунікативних та граничних проявах. Історико-філософський аналіз дозволив простежити еволюцію трактування самотності: від античного бачення людини як "соціальної тварини"; через середньовічні погляди на усамітнення як шляху духовного вдосконалення; до модерного і постмодерного трактування як простору творчості, свободи та відповідальності. Досліджено інтерпретації самотності у працях С. К'єркегора (як передумови становлення автентичного "Я"), М. Гайдеггера (як модусу буття *Dasein*, що протиставляється колективному безособовому *das Man*), К. Ясперса (як основи "комунікації" з Іншим), Ж.-П. Сартра (як невід'ємного супутника свободи та відповідальності). Простежено концептуальні підходи А. Шопенгауера та Ф. Ніцше, які вбачають у самотності можливість внутрішнього звільнення та творчої самореалізації. Акцентовано увагу на метаантропології Н. Хамітова, яка пропонує багатовимірну структуру екзистенціалу самотності, включаючи внутрішню, зовнішню, гендерну та граничну її форми. Результати дослідження розкривають феномен самотності як універсальну, проте соціокультурну змінну умову людського буття, що в умовах війни стає особливо інтенсивною. Запропонований аналіз не лише окреслює багатовимірність і динаміку феномену в історії філософії, а й формує теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження самотності як нерозривного супутника буття людини в сучасних кризових обставинах.

Ключові слова: самотність, екзистенціал самотності, аналіз самотності, осмислення самотності, історико-філософська реконструкція.

PHENOMENON OF LONELINESS IN EUROPEAN PHILOSOPHY

S. O. Poradiuk

The article explores the historical and philosophical development of loneliness as a fundamental existential experience in the context of war. The work explores how loneliness reveals the extreme edges of human existence. The concepts of existentialism (S. Kierkegaard, M. Heidegger, K. Jaspers,

* Сергій Парадюк / Serhii Poradiuk, аспірант кафедри філософії та культурного менеджменту (Національний університет "Острозька Академія" м. Острог, Україна)
serhii.poradiuk@oa.edu.ua
ORCID: 0009-0002-1474-613X

J.-P. Sartre) and meta-anthropology (N. Khamitov) provide the methodological basis to reveal loneliness in its internal, communicative, and extreme manifestations. Historical and philosophical analysis allows us to trace the evolution of the interpretation of loneliness: from the ancient view of man as a "social animal", through medieval views of solitude as a path to spiritual improvement, to modern and postmodern interpretations as a space for creativity, freedom, and responsibility. The interpretations of loneliness in the works of S. Kierkegaard (as a prerequisite for the formation of the authentic "Myself"), M. Heidegger (as the mode of being Dasein, as opposed to the collective impersonal das Man), K. Jaspers (as the basis of "communication" with the Other), J.-P. Sartre (as an integral companion of freedom and responsibility). The conceptual approaches of A. Schopenhauer and F. Nietzsche, who see the possibility of inner liberation and creative self-realization in loneliness, are traced. N. Khamitov emphasizes the meta-anthropology of loneliness by proposing a multidimensional structure that includes its internal, external, gender, and limit forms. The study's results reveal the phenomenon of loneliness as a universal but sociocultural variable condition of human existence, which becomes particularly intense in wartime. The proposed analysis not only outlines the multidimensionality and dynamics of the phenomenon in the history of philosophy, but also forms a theoretical basis for further research on loneliness as an inseparable companion of human existence in modern crisis circumstances.

Keywords: *loneliness, existential loneliness, analysis of loneliness, understanding of loneliness, historical and philosophical reconstruction.*

Постановка проблеми. У природному середовищі війна відбувається на всіх життєвих рівнях, і, цитуючи Геракліта, "війна – спільна і правда – ворожнеча, та й виникає все через ворожнечу та з необхідності" [13: 101]. У світі людей війна – це процес поглинання надбань іншого (територіальних, матеріальних та інтелектуальних). Якщо не говорити про події, що в загальному розумінні асоційовані зі станом війни, то "різноманітні аспекти, притаманні війні, ми зустрічаємо довкола навіть у мирному, здавалось би, житті: дискутуємо, сперечаємося, змагаємося з іншими, або й входимо у діалектичне спілкування із самим собою; елімінуємо з оточення й власного устрою все, що нам здається зайвим і недоцільним; дозволяємо часом охоплювати нас самих емоціям, а навіть агресії; не вслухаємося в мову ближнього; докладаємо всіх зусиль, аби вчинити з іншого себе самого, зробити його таким, як ми; підпорядковуємо собі світ і кожного, хто у ньому мешкає поруч із нами; врешті, заступаємося і захищаємося, тримаємо оборону" [7].

Сьогодення, обтяжене спадком подій ХХ століття, розвинуло явище війни до планетарних масштабів. Історик та політолог Є. Магда пропонує таке

розуміння війни: "...війна – це не лише безпосередньо бойові дії, але і конкуренція економік, способів життя і мислення правителів, змагання систем державного управління, сутичка потенціалів і протистояння ідеологій" [4: 12]. Проте в такій глобальній грандіозності ключовою ланкою протистояння і нині залишається людина, яка є запорукою єднання колективної сили завоювання чи захисту: "самі по собі, в своїй окремішності та самотності, ми, безперечно, також є суцим, що стоїть навпроти світу – супроти нього, поруч із ним та в ньому, як його частина" [6].

Тімоті Снайдер у своєму дописі-пророцтві стверджує: "Традиційним сценарієм Третьої світової війни з 1940-х років був конфлікт між великими державами в Європі в результаті вторгнення Москви. Це вторгнення відбулося. Завдяки Україні триваюча війна обмежилася однією країною, їхньою власною" [12]. Для кожного пересічного українця "триденна війна" стала "трирічною буденністю", що "має певну особливість, яку можна пояснити, використовуючи поняття "граничної ситуації" та "стан винятку". У певному сенсі заклик до цих понять підкреслює парадоксальний характер повсякденності війни, оскільки тут

відбувається відхід від повсякденного життя, твердження про стан винятку, яке сповнене екзистенційної безпеки і в той же час є більш значним занепокоєнням щодо існування. З іншого боку, проте, постійність граничної ситуації та надзвичайний стан перетворюють їх у повсякденне життя людей. Іншими словами, відчуття граничної ситуації та стану винятку стає невід'ємною частиною повсякденності війни" [23: 33].

У межах концепції екзистенціальної філософії граничні ситуації (*Grenzsituationen*), у яких суб'єкт постає перед радикальною невизначеністю власного буття, актуалізують фундаментальні екзистенціали (*Existenziale*), з-поміж яких самотність є одним із ключових модусів самосвідомості, що призводить до стану переживання руйнації устрою повсякденного буття та спонукає індивіда до перегляду онтологічних засад своєї присутності у світі. Усвідомлення того, що кожен українець як окрема особистість є частинкою Держави, що мужньо "тримає рубежі оборони" московській інвазії, перебуває в повсякденній реальності невизначеності та однією ногою на порозі Третьої світової війни, спонукало автора статті вкотре звернутись до концепту самотності як невід'ємного буттєвого екзистенціалу в стадії війни.

Метою статті є переосмислення сутності та принципів феномену самотності, історична реконструкція формування його смислового навантаження для майбутньої проєкції на воєнні події сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідея самотності як складової людського існування простежується впродовж усієї історії філософії – від античних способів осмислити буття до новітніх спроб концептуалізації досвіду екзистенційної ізоляції та відчуження. З поширенням ідей екзистенціалізму самотність стає однією з центральних концепцій, а дослідження явища спрямоване в сторону її багатшаровості та різноплановості.

Для реконструкції історичної еволюції трактування феномену самотності використані наукові доробки сучасних дослідників. М. Мовчан у дослідженні "Феномен самотності як проблема буття особистості в соціальному середовищі" здійснив історико-філософський та антропологічний розбір самотності, простежив її еволюцію від Відродження до сучасності. Дослідження Я. Башманівської "Самотність людини в умовах глобалізації" дозволяє розглянути соціально-філософську проблему екзистенціалу самотності і відстежити зміни форми явища залежно від епохи, попри те, що суть його завжди пов'язана з відчуженням індивіда від суспільства та кризою самоідентичності. Також для розгортання розвитку проблематики феномену самотності важливими є праці А. Салія, Б. Скварек, О. Помазової, І. Лозинської, Е. Кібенко, О. Романовської, Г. Крутко та А. Фльорко.

У процесі дослідження самотності в контексті особистісного буття та її впливу на формування самоусвідомлення й соціального позиціонування індивіда було проаналізовано праці низки зарубіжних і вітчизняних учених. Так, Н. Хамітов у монографії "Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології" вибудовує оригінальну метаантропологічну парадигму, у межах якої самотність потрактовано як багатовимірний екзистенціал, що охоплює зовнішні, внутрішні, гендерні та граничні виміри людського досвіду. У дослідженнях В. Малімона самотність постає як комплексна проблема, що поєднує соціально-інформаційний та екзистенційний виміри, тим самим формуючи аналітичний горизонт для філософської рефлексії. При аналізі екзистенціалу самотності в бутті людини в умовах кризових ситуацій сучасності було використано ідеї таких дослідників, як Н. Більчук, Т. Лях, І. Скрипак, А. Флячок, О. Громової, які по-різному висвітлюють феномен самотності в контексті соціальних, психологічних та екзистенційних викликів.

У межах європейської філософської традиції проблема самотності отримала

найбільш концептуально завершене висвітлення в працях представників екзистенціалізму, які заклали методологічні засади для її осмислення як екзистенціалу – фундаментального способу буття людини в світі. У працях класиків (С. К'єркегора, М. Гайдеггера, Ж.-П. Сартра, М. Мерло-Понті) самотність постає як глибинна структура, тісно вплетена в екзистенцію людини, що виявляється у зіткненні з трансцендентним, зі смертю, зі свободою, з абсурдом, тілесністю та з іншими. Такий підхід забезпечує теоретичну основу для подальших досліджень самотності як універсального, хоч і контекстуально змінного, екзистенціалу сучасного буття.

Дискусія та результати. Актуалізація проблеми самотності як предмета філософського осмислення набула популярності на межі XIX-XX століть, що було зумовлено глибокими соціокультурними зрушеннями: руйнуванням традиційних соціальних структур, секуляризацією свідомості, індивідуалізацією досвіду та кризою метафізичних основ буття. Втрата стабільних онтологічних і моральних орієнтирів, викликана трансформаціями, поставила суб'єкт перед необхідністю самотійного пошуку смислу життя в умовах світу без гарантій "трансцендентної підтримки". Поняття самотності, яке до цього розглядалося переважно як соціальне або психологічне явище, зазнає глибинної трансформації – воно починає усвідомлюватися як один із ключових екзистенціалів людського буття.

Сповнене онтологічної глибини у сучасній філософії, поняття самотності як екзистенційне явище почало свій процес становлення ще в античній філософській думці. В античності поширеним було сформоване Арістотелем уявлення про людину як соціальну істоту. Самотність сприймалася переважно як негативне явище. Самотня людина, на думку поета Гесіода, або є сиротою чи вигнанцем, або ж страждає від надмірної гордині, через що викликає лише жалість або осуд. Така інтерпретація є цілком закономірною, оскільки в еллінському світогляді не існувало концепції "автономної

особистості": людина розглядалася передусім як складова цілості – сім'ї (роду), громади античного полісу. Як зазначає Н. Більчук, з часів античності людину осмислювали як "соціальну істоту", для якої найбільшим випробуванням було виключення з громади поліса, що мислився не лише як держава, а насамперед як форма спільного буття [2: 105].

Аналіз змісту праць Платона, Арістотеля та інших античних мислителів засвідчує значну їх увагу до проблем етики та міжособистісних стосунків, у межах яких здійснювався пошук звільнення від самотності людини, позбавленої спілкування з близькими. Можна припустити, що такий прояв самотності асоційований із почуттям туги та страждань і пов'язаний із втратою людини, вагомою для взаємовідносин, спілкування. Однак цей образ феномену не ототожнювався з повним розривом соціальних зв'язків; людина за означенням вважалася істотою політично-соціальною.

Негативний відтінок поняття самотності в античні часи, швидше за все, мав на меті укріпити соціальний устрій та політичну владу, проте не відображав особистісної рефлексії. Античній людині було відмовлено у праві на самовизначення поза межами громади. Арістотель вважав, що самотність є головною перепорою на шляху до щастя, основною компонентною якого є органічний взаємозв'язок людей. Самотня людина має непривабливий зовнішній вигляд, дурного походження та відірвана від родини, друзів, суспільства. Ці чинники створюють перепони для досягнення душевної гармонії людини [1: 11].

Одним із перших філософів античності, який протиставив себе громаді, ставши самітником, був Геракліт Ефеський. Такий історичний факт нагтовхує на думку, що античний концепт "людина – соціальна тварина" був розбавлений уявленням про "людину самотню", мудреця, який усамітнюється для спілкування з потойбічними силами. Проте таке припущення нівелюється відсутністю контексту

відриву від спільноти полісу, швидше тут йдеться про тимчасове усамітнення для самовдосконалення, яке буде спрямовано на покращення життя колективу в майбутньому. Б. Скарґа, цитуючи Геракліта, пише: "Скільки людей я не чув, жоден не дійшов до того, аби знати, що буття мудрим, σοφόν [філософія] – це щось, що відокремлене від усього" [6].

У діалозі Платона "Федон" читаємо: "А коли душа самотійно розглядає щось, то тоді вона лине в царину того, що чисте, вічне, безсмертне й стає. І оскільки вона споріднена з таким буттям і до нього тягнеться, то вона входить у зв'язок із ним щоразу, як тільки залишається наодинці із собою і не має перешкод" [10: 201].

Філософські ідеї Сократа, наставника Платона, пронизані духом "самостійного мислення та критичної оцінки, завдяки яким у процесі пізнання людина власними зусиллями віднаходить істину" [3: 49]. Якщо уважніше придивитися до постаті філософа через скло "екзистенційної лупи", то спосіб, у який він прийняв смерть, можна осмислити як прояв самотності, що постає в образі самодостатності, внутрішньої свободи та вірності істині, яку він сповідував. Свідомий вибір Сократа прийняти вирок без страху смерті засвідчує радикальну відмову бути розчиненим в думці більшості (можна простежити смислове наповнення категорії *das Man* М. Гайдеґґера), утверджуючи індивідуальну автономію.

У реконструкції античного трактування самотності вагомий внесок зроблений філософами-стоїками. Марк Аврелій наголошував на важливості людського усамітнення для перебування наодинці з власними думками, для саморозвитку, самовдосконалення. Імператор-стоїк досліджував усамітнення, яке розумів як "тимчасове поривання комунікації з іншими та заглиблення у свій внутрішній світ" [15: 116], що дозволяє людині здійснити самопізнання, звернутись до Бога та замислитись над своїм життям.

Проблема самотності як явища в античний період перебуває на стадії зародження. І хоча античний світ мислив людину як частину громади-полісу, але й не нехтувалась потреба усамітнення для саморозвитку, самопізнання. Особистісні принципи протиставлялись поглядам громади, однак індивід не сприймався відчуженим від інших.

У Середньовіччі осмислення проблеми самотності відбувалося в межах християнського світогляду, де домінував принцип підпорядкування загальній істинній вірі та спільноті церкви як вищим формам єдності. Самотність набувала ознак аскетичного відсторонення від гріховного світу задля внутрішнього очищення та духовного вдосконалення. Вона була необхідним станом для молитви, покаяння та містичного єднання з Богом, і жодним чином не асоціювалася з індивідуальною автономією чи протистоянням загальноприйнятим цінностям.

Я. Башманівська, посилаючись на Аврелія Августина, підкреслює, що людське суспільство не було створене Богом одразу завершеним, а формується людиною шляхом зміцнення родинних і соціальних зв'язків; тим самим утверджуючи християнську ідею про те, що людина є невід'ємною частиною світу віри та Бога і самотійне (чи то ж окремішне) життя неприйнятне. Припущення можливості особистого життя, індивідуальних поглядів вважалося смертним гріхом і не допускалось у будь-якому прояві.

Однак в релігійній моделі суспільства Середньовіччя є дещо суперечлива деталь – "суспільство середньовічної Європи мало чітку вертикальну ієрархію, котра базувалася на вірності: король оточував себе вірними васалами, васали, у свою чергу, теж мали підданих. Таким чином, "головним завданням було не залишати індивіда в самотності. Від самотнього варто було очікувати лише злочинів. Відокремлення вважалося великим гріхом" [1: 13].

У такій структурі підданство та контроль за слідуванням визначеній

ідеї (її сповіданням та дотриманням) втрачали свою силу у зростаючому напрямку (чим вище ієрархічну ланку займала особа, тим більшою свободою дій вона була наділена). Така суспільна модель дозволяла групам людей, що розташувались у верхніх прошарках суспільної піраміди, не тільки "диктувати правила життя", а й мати можливість контролювати піддане населення. Такий спосіб організації суспільства давав можливість зберігати конфіденційність життя та можливість для усамітнення, проте з дотриманням християнської моралі.

Християнське суспільство Середньовіччя базувалося на перспективі вічного життя в загробному світі при дотриманні релігійних та політичних законів світу сущого. У межах такої концепції людина змушена безпосередньо звертатись до Бога і через нього взаємодіяти з соціальним та духовним. Така модель взаємовідносин зі світом безпосереднього життя через звернення до трансцендентного змушувала людину до самотійної відповідальності перед Вищим Законом, одночасно зробивши її "виконавцем певної ролі" християнської громади, без можливості самотійного рішення.

Таким чином, у середньовічному соціальному, культурному та духовному світі відбулося зіткнення індивідуальності (самотійності) з принципом узагальненості, що був вищим законом християнського вчення і став основою для своєрідного "роздвоєння" людської свідомості, де з однієї сторони – людина злита з іншими в єдиний суспільний колектив, а з другої – несе власну відповідальність перед Богом за мирське життя. Принцип узагальнення, закладений християнськими віруваннями, домінував над принципом індивідуальності, а суспільні норми були спрямовані на регулювання особистості як частини колективу.

Філософія епохи Відродження та Нового часу утверджує пріоритети людської свободи і відкидає вплив релігійних ідей як містифікацію. Зміна парадигми відбувається в бік

індивідуальності, а сам історичний період започаткував нову спільноту, яка складається з обдарованих особистостей, що наділені індивідуальною автономією. Світоглядні ідеї тогочасної філософії представлені працями Р. Декарта, Б. Паскаля та формують образ людини як автономної особи, яка проживає життя як онтологічну даність.

Саме в період Ренесансу змінюється підхід до осмислення проблеми самотності як суспільного явища. Починають формувати свої основи в ролі буттєвих екзистенціалів феномени самотності та відчуження. "Одним із перших в Європі мислителів, хто присвятив проблемі самотності цілий трактат був не хто інший як сам Ф. Петрарка – *"Devita solitaria"* (1346 – 1356)" [11: 14]. Самотність, на його думку, є характерною для творчої особистості та обов'язковою умовою заняття наукою.

У філософській думці Нового часу продовжує існувати концептуальна опозиція між самотністю та спілкуванням, що визначає характер новочасного дискурсу. У цьому контексті самотність постає як структура, відображена в образах автономного індивіда, який, з одного боку, прагне особистої незалежності, а з другого – намагається уникнути загроз для індивідуального буття, пов'язаних із ізольованим способом існування.

Вчений та філософ Б. Паскаль досліджував самотність із позиції людини, закинутої у Всесвіт. Він стверджував, що індивід намагається знайти своє спасіння в утіхах та розвагах, щоб не залишитися на самоті з самим собою та власними думками. Основною причиною боязні самотності Б. Паскаль називав страх залишитися одному та прийняти даність скінченності земного життя й нікчемності перед силами природи. Він вважав, що коли людина перестане розчиняти себе в розвагах, то вона зразу ж починає задумуватись над своїм місцем у цьому світі безкінечних можливостей. Разом з такими думками виникають переживання турботи, туги, нереалізованості та самотності. "Ось чому

люди так люблять гомін і бучу. Ось чому ув'язнення така страшна кара; ось чому втіха самотності - неосягнена. [...] Отож, коли їм хтось закидає, що те, що вони шукають з таким запалом, не змогло б їх задовольнити, якби вони відповіли як мали б, добре над тим подумавши, що шукають у цьому єдино гвалтовне і бурхливе заняття, яке відвернуло б їх від думки про себе, і що лише для цього ставлять собі за мету звабливий предмет, який їх чарує і палко вабить, вони не залишили б супротивникам, що відповісти" [9: 51-52] зазначає мислитель у своїх "Думках".

Б. Паскаль доходить висновку, що людині варто навчитися бути на самоті й не вдаватися до переживань про власні проблеми, хвороби, побутові труднощі, а розмірковувати про способи духовного розвитку та особистісний шлях у Всесвіті. "Треба знати себе самого. Як це не знадобиться для пошуків істини, то принаймні послужить для упорядкування власного життя, і немає нічого справедливішого за такий чин" [9: 31]. Проте людина неспроможна до глибоких роздумів, віддаючи перевагу розвагам, хоча саме усамітнення слід сприймати як нагоду для духовного розвитку та самопізнання.

Поверхове ставлення до індивідуальності, нехтування питанням власного призначення, орієнтація на розваги та пригнічення внутрішнього "Я" у середовищі "Інших", осмислені Б. Паскалем у межах роздумів про природу людини та феномен самотності, у подальшому стали концептуальним підґрунтям для формування ідей екзистенціалізму, в якому самотність постає як невід'ємна складова людської екзистенції.

У німецькій філософії Нового часу концепт самотності відображений в усвідомленні суб'єктом власної індивідуальності та формуванні ставлення до "Іншого" як співучасника буття. І. Кант, Ф. Шеллінг та Й. Фіхте розкривали ідею особистості як носія безмежного духовного потенціалу, реалізація якого, проте, ускладнена соціальними структурами, що сковують розгортання внутрішнього "Я". При

цьому самотність у їхньому філософському баченні не є радикальним відривом від "Іншого", а радше формою часткового дистанціювання, в якій взаємодія з іншими зберігає статус необхідної умови становлення суб'єкта.

До середини XIX століття філософія, хоча й не використовувала поняття "самотність" безпосередньо, однак активно оперувала її символічними смисловими формами – ізоляція (притаманна для тваринного світу), усамітнення (аскетизм та відлюдкуватість), суб'єктна атомізація, соліпсизм, відчуження. Ці образи відображали глибинні аспекти кризи особистості та втрату її зв'язку з іншими, що трактувалося як загроза цілісності суб'єкта. Їх подолання вважалось необхідною умовою для формування суспільства, яке стане ідеалом суспільної взаємності та істинного буття.

Подальше осмислення феномену самотності в західноєвропейській філософії здійснювалося в контексті розвитку проблематики взаємодії індивіда з суспільством під впливом ідей індивідуалізму й колективізму як домінуючих соціокультурних чеснот. У той же час відбувається важливе зміщення: самотність починає розглядатися не лише як соціальний феномен, а й як самостійний предмет філософського аналізу. Крім того, сам процес осмислення самотності поступово виходить за межі раціонального аналізу соціальних систем взаємодії, в яких вона раніше трактувалася лише як один із елементів загальної соціальної структури.

Наступне визначення самотності як буттєвої даності вимагає від дослідження "відмовитися від хронологічного підходу й вибудовувати фабулу, нашаровуючи навколо вчень, де самотність проходить стійким лейтмотивом, оригінальні зауваження, що розкриватимуть обсяг проблеми та стверджуватимуть багатоплановість досліджуваного явища" [3: 50]. Це дозволить сформувати смислову основу розуміння феномену поза межами

лінійної історичної хронології. Проблема самотності привернула до себе увагу філософів, які припускали існування єдиної площини – самотньої свідомості особистості як окремішнього суб'єкта. Для концепцій екзистенційної філософії характерне осмислення самотності як структурного компоненту людського буття в сучасному світі, де особа залишається вплетеною у мережу соціально-культурної взаємодії. Така взаємодія передбачає діалог між "Я" та "Іншим", в якому "Я" хоча й усвідомлює власну відокремленість, однак прагне до комунікації. Залежно від інтерпретацій таких відносин у різних концепціях, самотність набуває різних смислових модифікацій. Центром дискусії стало питання онтологічної оцінки самотності, спектр якої включав образи самотності як прокляття (характерно для атеїстичної гілки наряду) і образи самотності як елемента екзистенції, що сприяє розкриттю внутрішнього світу особистості.

Грунтовні міркування щодо трактування феномену мають місце у фундатора ідей екзистенціалізму С. К'єркегора. Самотність у його філософії розкривається як екзистенціал, глибоко вкорінений у людське буття, сформований у процесі духовного розвитку людини. Самотність осмислюється як необхідність на шляху до становлення автентичного "Я", до глибокої внутрішньої віри та до здатності нести відповідальність перед самим собою, перед Богом. Самотність стає незмінною умовою духовної зрілості та внутрішньої автономії. "Самотність" К'єркегора – це замкнений світ внутрішньої самосвідомості, світ, принципово нерозімкнений ніким, окрім Бога. Непроникна сфера самосвідомості, згідно зі С. К'єркегором, висвітлювалась трагічними спалахами відчаю, в той час як стійка позиція "Я" зводилась до вічного мовчання" [14: 7].

С. К'єркегор послідовно розгортає думку про те, що людське буття має пройти через три основні стадії становлення: естетичну, етичну та релігійну. На кожному з цих етапів самотність виявляється по-різному, проте лише на етичному та релігійному рівнях

вона постає як умова пізнання власного "Я". На естетичному рівні людина, поглинута цариною задовольнень, уникає самотності, оскільки не усвідомлює проблематики власного буття. Така людина боїться залишитися на самоті, подібно до дитини, що не може заснути без колискової.

У протилежність естетичному виміру, на етичному рівні з'являється усвідомлення відповідальності за власне життя. Самотність із загрози трансформується у простір для рефлексії та саморозуміння. С. К'єркегор стверджує: саме через добровільне усамітнення людина здатна вступити у діалог із власним сумлінням, прийняти обмеженість власного буття та зрозуміти своє призначення, сформувані життєву мету. "Тут самотність спричинено відокремленістю від навколишнього світу: людина помічає відмінність між об'єктами світу та собою і потребує самотності, яка тут виявляється вказівкою на більшу міру духовності людини порівняно з іншими, які її оточують" [3: 52]. Це – мить зустрічі з відчаєм, який, на думку філософа, є переломним моментом переходу на вищий щабель буття.

Відчай як концептуальна передумова самотності виконує функцію індивідуального пробудження [20]. Людина, зіткнувшись із порожнечою або абсурдом, схильна до втечі у буденність, або ж кроку до духовного прозріння. "Природним бажанням людини, що переживає відчай, є потреба залишитися на самоті, щоб якомога краще зрозуміти власне "Я" та відшукати шляхи й засоби відтворення певної єдності із зовнішнім світом" [1: 16]. У цьому контексті К'єркегор наполягає: самотність – це форма існування, в якій людина може наважитися "бути самою собою", приймаючи свою свободу, відповідальність і неможливість перекласти їх на інших.

На релігійній стадії самотність набуває ще глибшого значення. Тут людина постає самотньою перед Богом. Істина для людини набуває суб'єктивного

характеру, бо формується не через авторитети чи догми, а в акті внутрішнього вибору, переважно – абсурдного з точки зору раціональності та емпірики. Віра, як її розуміє С. К'єркегор, не може бути колективною, бо народжується лише в інтимному досвіді внутрішньо-особистісного конфлікту, проживання якого повинно відбуватись на самоті [20].

"Духовна людина" у С. К'єркегора не прагне відірваності від світу, вона перебуває в ньому. Однак для такої людини підготовлена роль "стороннього" [8: 58] – того, хто відмінний від інших, не злитий з натовпом. Вона не відчуває потреби в усамітненні, бо вже є внутрішньо відокремленою. Така позиція відчуження проявляється як здатність чути свій внутрішній голос, уважно ставитися до себе і до Бога. Самотність тут є запорукою відкритості до трансцендентного, і тільки "той, хто справді відданий вірі, неминуче самотній" [3: 52].

Такі екзистенційні мотиви перегукуються з гегелівським поняттям "нещасливої свідомості", однак С. К'єркегор загострює його, пов'язуючи з абсурдністю буття. Його герої – "самотні птахи в нічній безмовності" [8: 59], для яких самотність – не лише доля, а й привілей, що відкриває глибину страждання як шлях до істини. У такій іпостасі самотність перетворюється на антропологічну константу, доступну лише тим, хто готовий не тільки страждати, а й мислити у стражданні.

Варто зазначити, що С. К'єркегор прямо протиставляє духовну потребу в самотності до страху перед нею. Він зауважує, що "сучасне йому суспільство настільки боїться самотності, що використовує її як покарання для злочинців" [3: 52]. Таке ставлення породжує не лише неспроможність до самопізнання, а й глибоку духовну деградацію – втечу від себе, від істини.

Отже, трактування самотності у С. К'єркегора має дуальний характер: є станом загрози для тих, хто не сформував власного "Я", і ресурсом для тих, хто йде шляхом духовного

розвитку. Саме у самотності відбувається вибір – вибір себе, вибір бути. І цей вибір глибоко індивідуальний, не піддається делегуванню, і тому невідворотно самотній. Відтак самотність у філософії С. К'єркегора є місцем зустрічі з абсурдом, із Богом, із власною обмеженістю і свободою. Це – парадоксальна даність, у якій самотність є каталізатором істинного буття людини. "Задовго до Альбера Камю датський філософ зв'язав в одне ціле самотність і абсурдність буття" [8: 59].

Філософські погляди А. Шопенгауера означають самотність як явище, що здатне розкрити справжню природу людини. У мислителя феномен самотності виникає на зламі дуалістичного поділу світу на уявлення (*Vorstellung*) та волю (*Wille*), де "воля – це "хотіння", "прагнення", але оскільки у світі сутності крім волі немає нічого іншого, то в неї немає і об'єкта прагнення, хотіння. Оскільки воля не має ніякої мети поза собою, вона з необхідністю спрямована на себе, вона лише "хоче хотіти" і нічого більше" [17: 53]. У контексті ідей А. Шопенгауера самотність проявляється як внутрішній стан, що є наслідком відсутності можливості задоволення бажань людини, породжених нескінченною волею. У межевому стані між ілюзорними бажаннями та провокуючою волею виникають страждання, що призводять до самотності. Спираючись на філософські ідеї А. Шопенгауера, Х. Шайнюк зазначає, що бажання за своєю природою є стражданням; його задоволення швидко виснажує людину, робить ціль примарною, а володіння – нецікавим, що веде до перенасичення й нудьги навіть у забезпечених і зовні щасливих. Так зване щастя, на думку мислителя, має радше негативний характер і зводиться до звільнення від страждання, за яким неминуче слідує нове страждання, або ж нудьга [17: 53].

Стан задоволення бажання набуває негативного відтінку та провокує до "незадоволення", що знову занурює людину у страждання. Рекурсія "задоволення – незадоволення" замикає

людину у колі самотності між постійно провокуючою волею та неможливістю утіхи бажань. "Люди прагнуть позбавитися страждання, реалізуючи свої прагнення й отримуючи задоволення. [...] Але тоді ними оволодіває нудьга, яка спричиняє нове страждання" [17: 54].

Філософ оцінює людину з вартісної позиції власного "Я" та здатності до рефлексії свого внутрішнього світу, усвідомлення "дешевизни" цінностей, нав'язаних оточенням. Самотність у А. Шопенгауера – це стан "перебування у стихії своєї особливості" [16: 39], шлях до внутрішнього звільнення, де найбільша цінність виявляється у відсутності страждання. "Припинити страждання можна лише відмовившись від будь-яких бажань, припинивши існування, перетворившись в ніщо, досягнувши стану "нірвани"" [17: 54].

А. Шопенгауер вбачає в самотності форму духовної вищості над бажаннями та здатності опанувати волю. Вона стає необхідною дистанцією між "сліпим хотінням" [22], що керує людиною, та індивідуальністю, що "неодмінно породжуватиме розлад у стосунках з іншими, а тому найбільш гармонійним станом людини є самотність" [3: 53]. Лише той, хто вийшов за межі інстинктивних бажань, здатен осмислити світ як прояв волі та опанувати безвихідь буття без відчаю.

Концепт самотності в ідеях Ф. Ніцше постає як даність для розвитку особистості. Самотність розглядається як умова ствердження власної буттєвої позиції з принциповою можливістю подолання границь буденності та пропагуванням істини в соціумі. Самотність – це добровільний акт відчуження від колективних догм, побутуючих морально-етичних норм для розширення простору, в якому формуватимуться нові особистісні цінності та сили. Такий погляд на екзистенціал нагадує "стан пророка, який безсумнівно самотній, але соціальний, адже намагається донести істину іншим" [3: 53].

У праці Н. Хамітова зустрічаємо опис початку ніцшеанського есе "Так казав

Заратустра": "Коли Заратустрі виповнилося тридцять років, – промовляє Ф. Ніцше, – покинув він свою Батьківщину та озеро своєї Батьківщини і пішов у гори. Тут насолоджувався він своїм духом та своєю самотністю і на протязі десяти років не стомлювався щастям своїм». Проте задоволений самотністю, в пошуках послідовників для популяризації власних думок та ідей, Заратустра звертається до Сонця – "Подивись! Я переповнився своєю мудрістю... [...] Я повинен спуститися вниз: як робиш ти кожен вечір, коли занурюєшся у море і несеш світло своє в іншу сторону світу... Я повинен, подібно тобі, закотитися, як називають це люди, до яких я хочу спуститися..." [16: 45]. Повернення до людей не ознаменувалось позбавленням від самотності, а спровокувало лише її посилення через недосконалість представників людського роду. Причиною парадоксальності такої ситуації є те, що "надлюдина є фундаментально самотньою по відношенню до самої себе – колесо буття, що піднесло її до зірок, з необхідністю опускається знову до тієї людськості" [16: 45], а виходу з такого круговороту "піднесення – падіння" не існує.

Ф. Ніцше визначає таку форму екзистенції проявом Надлюдини. Особистість відмовляється жити за інерцією, "хворобливо проходить етап усамітнення у пошуках, а потім стверджує свою волю у боротьбі й сама встановлює над собою закон" [3: 53]. Самотність постає як тимчасовий момент загостреного самоусвідомлення, у якому "по-перше, самотність сприяє глибшому процесу самопізнання людини; по-друге, надає можливість подивитися на світ "зі сторони" й визначити своє місце в ньому; по-третє, самотність складає умови для рефлексивного аналізу власної життєдіяльності; по-четверте, не дозволяє розчиняти власне "Я" в суспільній масі, а навпаки формує передумови для творчої діяльності" [1: 21].

Для Ф. Ніцше самотність – привілей обраних, пророків, Надлюдини; осмислена умова внутрішньої зрілості,

відкритості до трансцендентного й можливості жити не за заданими цінностями, а формувати їх самостійно; нести власні ідеї в маси. Такий погляд на феномен самотності дещо співставний з ідеєю античних філософів про «мудреців-пустельників», що усамітнювалися для роздумів та осягнення істини, щоб принести блага громаді полісу. В контексті цієї ідеї варто погодитися з думкою Я. Башманівської, "що Ф. Ніцше не розрізняє поняття "самотність" і "усамітнення". Він аналізує процес усамітнення, а використовує поняття "самотність" [1: 19].

У філософії А. Шопенгауера та Ф. Ніцше самотність постає як умова становлення особистості на шляху до справжнього буття, але з різним смисловим навантаженням: у А. Шопенгауера – як шлях до внутрішнього звільнення через відмову від бажань і подолання страждання, а у Ф. Ніцше – як простір самотвердження волі та творення нових цінностей. Обидва мислителі сходяться на тому, що справжня особистість формується саме в самотності, проте один веде до внутрішнього спокою, інший – до проривної активності Надлюдина.

К. Ясперс, поділяючи ключові ідеї С. К'єркегора щодо значущості самотності (*Einsamkeit*) для осягнення трансцендентності буття, водночас наголошував на зворотній стороні феномену. Він стверджував, що повне усамітнення, яке передбачає тотальну відмову від контактів із зовнішнім світом, не дозволяє формувати справжнє буття. Істинний вихід із самотності можливий лише через комунікацію – діалог, спрямований на пошук спільних цінностей, що уможливає поєднання людських душ. Комунікація як форма взаємності для К. Ясперса відкриває шлях до індивідуальності.

Мислитель підкреслює, що "лише у світлій свідомості розвинених станів вірно, що бути собою означає бути самотнім, але так, щоб не опинитися на самоті. Бо самотність – це екзистенційно визначений спосіб можливого існування, який стає

реальним лише у спілкуванні" [19: 61], в гармонійній єдності понять, як зв'язаних виявах екзистенції.

Самотність та комунікація, на думку К. Ясперса, – не опонуючі феномени; а швидше самотність є сутнісною умовою для зародження комунікації: тільки через досвід самотності можливе входження у справжню комунікацію з "Іншим". Уникаючи самотності, людина позбавляє себе істинного спілкування; повна ізоляція – джерело втрати самого себе. Таким чином, філософ визначає самотність як парадоксальне поле – запоруку для духовної зустрічі з "Іншим". Мислитель наголошує, що у акті звернення до самого себе завжди присутня подвійність: буття-собою і водночас буття-з-іншим. Якщо людина втрачає свою індивідуальність, то вона розчиняється в "Іншому", втрачаючи унікальну ідентичність та можливість здійснення істинної комунікації. В іншій крайності (ізоляції та відмежуванні) комунікація бідніє та втрачає змістовність; у граничному випадку розриву комунікативного зв'язку людина перестає бути собою, розчиняючись у точковій порожнечі [19: 61].

У К. Ясперса самотність трактується не як мета (для самозаглиблення у пізнанні свого "Я") або страждання (через відчуження від спільноти), а як умова екзистенції, що реалізується в комунікації з "Іншим". Для філософа самотність – момент, коли особистість заглиблюється у внутрішній світ, проте не замикається в ньому, а готується до зустрічі з "Іншим" в діалозі. Як зазначає К. Ясперс у *Philosophie II: Existenzerhellung* справжня комунікація не є результатом механічного злиття вже сформованих єдностей, а виникає при зустрічі різних свідомостей; її ідеальною передумовою постає самотність, з якої виникає можливість виходу до зустрічі з "Іншим". Лише перебування у самотності спонукає людину до діалогу та пошуків у ньому свого "Я" [19: 62].

Шлях виходу з самотності до комунікації з "Іншим" приводить індивіда в стан тієї ж самотності, а людська екзистенція – це вічний рух між двома полюсами. Для К. Ясперса відмова

особистості від прийняття власної самотності, як умови її постійного подолання, свідчить про вибір між хаотичним розпадом або ж усталенням у безособових, безкорисливих формах та напрямках (*selbstlosen Formen und Gleisen*); глибоке занурення у царину самотності спонукає людину до формування самодостатнього, проте внутрішньо порожнього его [19: 62]. "Звідси очевидно, що самотність має суперечливу природу і змінює свою орієнтацію залежно від суб'єктивного стану, в якому перебуває індивід" [3: 51].

У філософії М. Гайдеггера феномен самотності постає як фундаментальна умова здійснення буття людиною. Екзистенційна самотність М. Гайдеггера нерозривно пов'язана з концептом "тут-буття" (*Dasein*), через який людина моделює та формує себе в об'єктивному світі. У праці "Буття та час" (*Sein und Zeit*) автор зазначає, що "якби підтвердженням, що буття в світі істотно визначається співіснуванням, малося на увазі щось подібне, то співіснування не було б екзистенційною визначеністю, яка належала б буттю від самого себе, від його способу буття, а було б властивістю, що виникає на підставі появи інших. Співіснування екзистенційно визначає буття навіть тоді, коли Інший фактично не існує і не сприймається" [18: 121]. М. Гайдеггер робить акцент на тому, що істинне "Я" суб'єкта не може бути означене у повсякденному співіснуванні з "Іншими", адже "Вони" підштовхують людину до стороннього, чужого, знеособленого буття. Шлях до істинної екзистенції пролягає через дистанціювання від колективного, від тієї безособово-безликої маси (*das Man*), що унеможливає індивідуальність буття. На думку філософа самотність є дефіцитним режимом співіснування (*Mitsein*) у світі. Істину самотність неможливо усунути присутністю "Інших" поруч з "Я" і "навіть якщо вони є, буття може бути самотнім" [18: 121].

Визначальною засадою самопізнання для М. Гайдеггера є переживання людиною незвіданого "Ніщо" (*das Nichts*), що супроводжується граничною рефлексією кінченості існування в

реальності та страху перед Смертю (жахіттями усвідомлення "буття-до-смерті"). Саме таке внутрішнє переживання зустрічі з абсолютним "Ніщо" є граничним способом формування справжнього особистісного буття. Самотність в цьому випадку прирівняна до первинної передумови *Dasein*: лише при зустрічі з "Ніщо" людина звільняється від зовнішніх ролей, що їй надає суспільство, і починає творити власне буття як індивідуальний проєкт у гармонії з навколишнім світом. М. Гайдеггер у праці "Буття і час", розглядаючи екзистенціальний проєкт попереднього проходження (*existenziale Entwurf des Vorlaufens*), зазначає, що "він [проєкт] дотримувався раніше отриманих структур буття і дозволяв буттю, так би мовити, самому проектувати цю можливість, не нав'язуючи йому "змістовного" ідеалу існування і не примушуючи його "ззовні" [18: 267].

М. Гайдеггер виокремлює два важливі модуси самотності: перебування на одинці (*Alleinsein*) та самотність (*Einsamkeit*). Якщо перше стосується ізоляції від соціуму або ж "Іншого", то друга укорінена в екзистенції, де людина робить крок до розуміння себе та сутності світу. З такого ракурсу, самотність є першопричиною усвідомлення особистісного буття (*Dasein*), що далеко від означення морально-психологічного стану людини. Саме акт усамітнення розкриває внутрішній потенціал особистості як чуттєвої та мислячої істоти, що здатна досягнути буття в його повноті. Можна припустити, що М. Гайдеггер не розмежовує смислове наповнення понять "самотність" та "усамітнення". Як зазначає Е. Кібенко, у праці німецького філософа "Основні поняття метафізики. Світ – скінченність – самотність", що ґрунтується на лекції, прочитаній у Фрайбурзькому університеті, спостерігається деяка термінологічна плутанина. За свідченнями очевидців, М. Гайдеггер під час лекції записав на дошці ідентичну книжній назву, замінивши "самотність" на

"усамітнення" [3: 52], – це може означати, що автор розглядає ці поняття як синоніми, а не варіативні розгалуження екзистенціалу.

У філософських поглядах М. Гайдеггера значну увагу приділяє мові, яка здатна поглиблювати самотність людини, зберігаючи статус основної комунікативної функції. Мова, на думку філософа, – це особистісний монолог, внутрішнє самовираження та самозаглиблення, що не передбачає присутності "Іншого". В акті мовлення розкривається індивідуальна сутність людини. Спілкування – це спосіб залишатися собою у процесі ведення діалогу. Концепція мовлення постає способом дуальної ситуації, коли людина у взаємодії з собою подібним зберігає внутрішню самотність, дистанціюючись від "Іншого". Н. Хамітов зазначає: "Мова з'єднує того, що говорить з іншими людьми, переводячи комунікацію із можливості у дійсність, і в той же самий час усамітнює його, зберігаючи його самотність. Адже мова передусім є монолог, самомовлення, і тому той, хто говорить, залишається собою у будь-яких діалогах" [16: 54].

У порівнянні з ідеями, притаманними філософії С. К'єркегора, який пов'язує самотність із внутрішнім діалогом з Богом, М. Гайдеггер розглядає феномен самотності як екзистенціальне становлення індивідуального буття, вільного від опосередкованого колективного (*das Man*), що розкриває свою сутнісну міру на шляху до "Ніщо".

Для Ж.-П. Сартра самотність є супутньою умовою екзистенції особистості. Людина, за Ж.-П. Сартром, де-факто "закинута" у світ без чітко визначених орієнтирів, і саме така нестача метафізичних гарантій – духовних, моральних цінностей чи наперед заданого сенсу – формує основу для глибокого відчуття самотності. Філософ зазначає: "Коли я опиняюся наодинці з унікальним і первинним проектом, що становить моє буття, всі бар'єри, всі запобіжники руйнуються, знищуються усвідомленням моєї свободи: я не маю і не можу вдатися до жодної думки

проти того факту, що саме я підтримую цінності; ніщо не може застрахувати мене від самого себе, відрізаного від світу і від моєї сутності цим небуттям, за яким я йду" [21: 77]. Тим самим він стверджує, що тягар відповідальності за наше буття лежить на нас самих і нікому іншому.

Ж.-П. Сартр визначає самотність як неодмінну характеристику особистісного буття, що розгортається у зіткненні внутрішнього "Я" з об'єктивним світом та "Іншим". Відносини з "Іншим", незважаючи на їх необхідність, ведуть до втрати суб'єктивної автономії, адже "Інший" "перебудовує" мій власний світ, "мою самотність" [8: 60]. Коли людина визначає себе через погляди "Іншого", і тим паче – визначає "Іншого" крізь призму власного "Я", то відбувається об'єктивація суб'єктності: "Інший" для мене, а "Я" для "Іншого" постаємо в ролі з реального світу (перехожого, колеги, члена родини). Таке буття-для-Іншого схоже на акторську гру, де особистість приміряє на себе образ персонажів, а її справжня сутність, її індивідуальність, перебуває за кулісами форми, що презентована для «Іншого». Таким чином, будь-яка форма спільності, від найпростішої (перебування в громадському місці) до тісних особистісних відносин (дружба), набуває поверховості, тоді як самотність є стійкою, глибинною й невід'ємною від людської суб'єктивності. Для французького філософа суб'єктивізм "має два сенси: суб'єкт сам себе вибирає; людина не в змозі вийти за межі людської суб'єктивності, тобто вона первісно самотня. Цей другий сенс і є глибинним сенсом екзистенціалізму. Тут самотність стає принципом замкнутого антропологічного універсуму. Внутрішня ізольованість людини – основа всякого буття як такого" [8: 60].

Однак Ж.-П. Сартр не зупиняється на концепті "відчуженого індивідуалізму". Після Другої світової війни він переосмислює самотність у контексті гуманізму, наголошуючи, що справжнє існування передбачає звернення до "Іншого". Людина не повинна занурюватися у власну

замкненість, а має ставити перед собою трансцендентні цілі, шукати себе через дію, спілкування, суспільне залучення. Гуманізм за Ж.-П. Сартром – це процес індивідуальної самореалізації, що "передбачає реальну взаємодію з іншими, звернення уваги до іншого "Я", та й узагалі, людина розвивається тоді, коли розвиває іншого" [1: 31]. Самотність не варто ототожнювати з внутрішньою ізоляцією. Вона є своєрідним простором для реалізації свободи та беззаперечно супроводжує внутрішнє буття. Філософ стверджує, що "людина не є тією, ні іншою з істот, вона є тим, чим вона не є; вона не є тим, чим вона є; вона є спонтанністю умовного "в-собі", оскільки "я" цієї невизначеності є її польотом вперед до "в-собі", що є причиною її самої" [21: 665]. Індивід, у розумінні мислителя, проєктує себе в майбутнє, формує себе у виборі, але щоразу змушений здійснювати цей вибір наодинці. Саме тому для сильної особистості самотність стає умовою самореалізації, а для слабкої – тягарем, що провокує відчай. Свобода у філософії Ж.-П. Сартра не має сутності, не підпорядковується жодній логічній необхідності – вона абсолютна, а отже й гранично самотня.

Підсумовуючи погляди на самотність Ж.-П. Сартра, можна означити цей феномен дуальної природи так: вона є і наслідком, й умовою реалізації свободи. Людина не може уникнути самотності, бо саме остання засвідчує її відповідальність за власне буття. Проте вихід із замкненого "Я" до «Іншого», до світу, залишається завжди відкритим. Не варто заперечувати власну самотність у спробі набуття суб'єктивної автентичності через вибір та дію. Самотність постає як точка перетину особистісної автономії, етичної відповідальності й екзистенційної відкритості. "Людина як "нарис" є буттям, що проєктує саме себе й тому постійно тікає від самого себе. Перехід "наряду" в "проект" – це перехід від його кинутості людині до того, що, згідно з думкою Ж.-П. Сартра, є тим, що людина, екзистуючи, робить із самої себе" [5: 38].

У філософії екзистенціалізму самотність як невід'ємна частина буття людини є способом осягнення особистісного буття. Вищезгадані філософи визначають самотність як граничну умову само-усвідомлення, однак кожен надає їй власної екзистенційної тональності: для С. К'єркегора – це дорога до віри, для Ж.-П. Сартра – прояв свободи, для М. Гайдеггера – простір особистісного розквіту, для К. Ясперса – передумова комунікації.

У дослідженні-реконструкції становлення феномену самотності як екзистенціалу варто зупинитися на працях дослідника індивідуального буття – Н. Хамітова. У своїх розвідках філософ відповідає на фундаментальні питання про сутність природи самотності, способи її прояву та шляхи "проживання". Самотність людського буття "розправляє свої крила" в площині метаантропологічного підходу – власного філософського методу, популяризованого автором. Самотність у поглядах дослідника орієнтовна на унікальність людської особистості та невпинно поширюється в умовах деконструкції світових орієнтирів, розширення планетарної комунікації. Автор відмічає: "для класичної філософії – передусім просвітницької та німецької класики – такої проблеми не існує – особистість повинна підкоритися загальному: розуму, владі, природі, Богам тощо. Звідси зрозуміло, чому тема самотності стає однією з центральних для екзистенціально та персоналістично орієнтованої філософії нашого часу – тієї філософії, що розглядає вільну особистість як вищу цінність та умову існування "відкритих" спільнот. [...] Переживання самотності є вельми характерним в умовах екзистенціально-антропологічної кризи в Україні кінця ХХ століття, яка є передусім кризою самоідентичності. Така криза постійно продукує самотність та відчуження людей, а тому деформує розгортання політичної та економічної консолідації українського суспільства" [16: 9].

Н. Хамітов, спираючись на філософсько-антропологічну,

екзистенціальну та персоналістичну традиції, розглядає самотність як результат трансцендуючого характеру людського буття. Екзистенціал розглядається через призму метаантропології, що усвідомлюється як екзистенціальна антропологія, смисловим центром якої є проблема особистісного виявлення та комунікації в різних вимірах людського буття.

Вчений здійснює дефініцію варіацій прояву самотності з визначенням сутнісних характеристик для кожного з понять. Автор розділяє поняття "самотності" від "самітності" та стверджує, що самотність наповнена трагічно-екзистенціальною глибиною і виражає бездонність особистісного буття, що знаходиться в русі до самотворення. Саме феномен самотності в "українській ментальності виражає поривання до екзистенціально розгорнутого буття" [16: 19]. Тоді як самітність, за автором, проявляється в об'єктивній замкненості людини, що "веде до індивідуалізації людського буття з її від-окремленням, від-особленням та само-об'єктивацією, то самотність приводить до персоналізації людини з такими її характеристиками як само-творення та спів-творення" [16: 20]. У контексті розмежування самітність трактується як процес, подібний до усамітнення, як бажаний стан, що добровільно вибраний, а самотність – явище, нероздільно зв'язане з буттям, яке де-факто неминуче. Така сутнісна суперечність між самотністю та самітністю може бути нівельована шляхом синтезування цих реальностей у поняття "самість" та "самісність". "Ці поняття показують реальний вихід людини до відкритого буття у світі, вихід за межі поневолення самотністю, коли навколишня реальність сприймається не як "Воно", а як "Я" і "Ти" – те, що має свободу" [16: 22]. Самість є внутрішньою самостійністю та самототожністю особистості. Самісність же виступає відкритістю внутрішньої самостійності та самототожності особистості світові, означаючи дійсну свободу, що є відкритістю-як-любов'ю. Коли самість – це готовність до чогось, то

самісність – це перебування у чомусь. Самісність є екзистенціальною передумовою спів-буття, його сили та міцності. Процес становлення самісності через самість особистості дозволяє будувати монолітний механізм колективного спів-буття.

У своєму дослідженні Н. Хамітов виділяє різні форми побутування явища самотності: внутрішня та зовнішня, індивідуальна та колективна; та способи прояву феномену в різних вимірах особистісного буття: нудьга (в буденному житті), туга, жах, закоханість (у граничному бутті), толерантність та любов (у метаграничному бутті). Коли індивідуальна самотність ототожнюється з гендерними ознаками людського роду, то колективна самотність зумовлена метанаративами, що консолідують групу, але вирізняють її від інших об'єднань. Такі формування можуть набувати як деструктивного, так і конструктивного характеру. "Це відбувається тоді, коли та чи інша група людей відокремлюється від інших із своїм неповторним творчим завданням. Таке бажання самотності як здобуття неповторності, є конструктивним, бо в результаті з'являються ті цінності, що збагачують інші групи людей. Подібна самотність колективу як самотність-особість та самотність-особісність веде до збагачення інших колективів і людства як такого. [...] Етнос і нація будуть складати цілісність, коли вони з'єднані відкрито-творчо" [16: 156].

Досвід метаантропології Н. Хамітова розкриває феномен самотності як складну багатовимірну реальність, що пронизує людське буття. Він доводить, що самотність може бути як деструктивним стражданням, так і конструктивною умовою для особистісного зростання, самотворення та відкритості до світу. Ключове розрізнення понять "самотність" та "самітність" в українській філософській мові дозволяє глибше осягнути екзистенціальні колізії людського існування. Через внутрішню комунікацію, толерантність та, зрештою,

любов, людина має змогу вийти за межі деструктивної самотності, досягаючи людяного буття та світотворення.

Висновки й перспективи дослідження. Антична філософія розглядала самотність переважно з негативної сторони, пов'язуючи це явище з соціальною ізоляцією. Для "соціальної тварини" Арістотеля самотність була або ж покаранням, або ж наслідком відчуження від полісу. На противагу такому погляду, стоїки бачили в усамітненні можливість для самопізнання та духовного розвитку. Ця суперечність між соціальним ідеалом античності та індивідуальним шляхом до мудрості стала рушійною силою до осмислення самотності як філософської категорії.

У Середньовіччі самотність набула релігійного забарвлення, не позбувшись внутрішньої суперечності. Християнська традиція засуджувала індивідуальність, вимагаючи слідування колективу та церкві. Проте аскетичне усамітнення монахів розглядалося як шлях до єднання з Богом. Відтак, середньовічна самотність була і гріхом, і духовною практикою одночасно, що підсилювало внутрішній конфлікт індивідуального та колективного.

Важливим проміжним етапом у формуванні самотності як екзистенціалу стала філософія Відродження та Нового часу. На противагу середньовічному колективізму, мислителі цієї епохи, зокрема, Петрарка і Паскаль, розглядають самотність як умову для творчості та самопізнання. Цей період стає мостом між релігійним та світським трактуванням самотності як інструменту самореалізації.

Для німецької філософії Нового часу самотність постала в образі незалежної свідомості, яка дозволяє людині керувати власним життям. Окремої уваги заслуговує дуалізм у розумінні самотності у філософії життя. А. Шопенгауер ототожнював самотність зі стражданнями, викликаними нескінченними бажаннями, а розрадою мав стати аскетизм. На противагу йому, Ф. Ніцше вбачав у самотності джерело сили для Надлюдини, можливість

творити нові цінності поза межами традиційної моралі. Ця суперечність між песимістичним та життєстверджувальним підходами демонструє багатогранність самотності як філософської категорії. Індивідуалізм, самосвідомість та глибинна структура феномену, означена у філософських напрямках, підготували ґрунт для екзистенційного трактування самотності як способу буття.

В екзистенційній традиції самотність стає невіддільною супутницею особистісного буття, проявляючи себе в різних іпостасях. Для С. К'єркегора самотність – це необхідна передумова духовного становлення особистості, її шлях до індивідуальності через досвід єднання з Богом. У такому образі самотність ідентифікується як випробування і водночас як дар, що породжує внутрішнє напруження для формування потенціалу до трансценденції. У концепції М. Гайдегґера самотність розкривається як вимушена умова *Dasein*, здатність проявляти самість в опозиції до безособового колективного (*das Man*). Таким чином, погляди філософів на самотність поміщають феномен у різні виміри: у першому випадку – духовного, а в другому – структурно-екзистенційного.

Порівнюючи з попередніми концепціями, погляди Ж.-П. Сартра на самотність людини пов'язують її з абсолютною свободою та відповідальністю. За Сартром, самотність – невідворотний життєвий атрибут; людина, що приречена на свободу, несе тягар самотійного формування власної сутності. На відміну від М. Гайдегґера, який уникає етичного виміру в трактуванні самотності, Ж.-П. Сартр означає її як можливість до самопізнання, котра водночас охоплює особистість у пастку "внутрішньої замкненості". У підході Н. Хамітова до трактування самотності як буттєвої даності постає ідея комплексності феномену, метаантропологічне розуміння самотності як шляху до себе та її здатності до формування суб'єктної цілісності в умовах екзистенційної напруги.

Представлена у дослідженні парадигма дозволяє простежити динаміку філософського осмислення самотності: від екзистенційної необхідності (М. Гайдеггер) через духовну трансформацію (С. К'єркегор) до буттєвого вибору (Ж.-П. Сартр) та індивідуального ресурсу (Н. Хамітов).

У дослідженні сформований теоретичний та методологічний фундамент для інтерпретації екзистенціалу самотності, який набув нових проявів в умовах російсько-української війни. Що античне розуміння людини як "соціальної тварини", що

погляди екзистенціалізму як модусу буття виявляють діалектику особистісного та колективного в переживанні війни як граничної ситуації. У таких обставинах самотність найяскравіше проявляє свою амбівалентність: з одного боку – наслідок втрати звичних соціальних контактів, а з другого – умова до саморефлексії та становлення індивідуальності. Здатність "підкорювати демонів" власного світу, розуміти потреби свого "Я" та гармонійно взаємодіяти з "Іншими" – найвагоміша запорука як колективної ідентичності, так й ідентичності в колективі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Башманівська Я. Самотність людини в умовах глобалізації: дис. канд. філософ. наук: 09.00.03 / Башманівська Яна Владиславівна; Житомирський Державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2015. 195 с.
2. Більчук Н. Екзистенційний вимір самотності: самотність чи самотність (за твором С. К'єркегора "Найнещасливіший"). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: Серія: Теорія культури і філософія науки*. 2010. № 900 (40). С. 105–110.
3. Кібенко Е. Актуалізація проблеми самотності у філософії XIX–XX століть. *Наукові записки НА УКМА. Філософія та релігієзнавство*. 2022. Томи 9–10. С. 49–59.
4. Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват, 2015. 304 с.
5. Малімон В. Феномен самотності в буденному, граничному й метаграничному вимірах людського буття. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2019. Випуск 25. С. 35–41.
6. Марчинський А. Барбара Скарґа: світ, самотність, скінченність: веб-сайт. URL: <https://www.polskieradio.pl/398/8124/artykul/3003566,барбара-скарґа-світ-самотність-скінченність> (дата звернення: 25.07.2025).
7. Марчинський А. Війна: неможливе мовчання: веб-сайт. URL: <https://www.polskieradio.pl/398/8124/artykul/3046128,війна-неможливе-мовчання> (дата звернення: 25.07.2025).
8. Мовчан М. Феномен самотності як проблема буття особистості в соціальному середовищі: дис. канд. філософ. наук: 09.00.04 / Мовчан Михайло Миколайович; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 207 с.
9. Паскаль Б. Думки (Pensees). Київ: Дух і літера, 2009. 704 с.
10. Платон. Діалоги. Харків: Фоліо, 2008. 349 с.
11. Салій А. Екзистенціали самотності та відчуження в філософії срібної доби: первісники та завершувачі (історико-філософська ретроспектива): Монографія. Полтава, 2017. 280 с.
12. Снайдер Т. Третя світова війна? Давайте допоможемо тим, хто її стримує (переклад С. Громенка): веб-сайт. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=9007009079365969&set=a.654286867971607> (дата звернення: 29.07.2025).
13. Тихолаз А. Геракліт: навчальний посібник з давньогрецької філософії. Київ: Абрис, 1995. 160 с.
14. Фльорко Л. Самотність людини як проблема сучасної європейської філософії: дис. канд. філософ. наук: 09.00.05 / Фльорко Лілія Ярославівна; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2006. 109 с.

15. Флячок А. Самотність як екзистенційний феномен. *Студентський науковий вісник*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. Випуск 44. С. 115–116.
16. Хамітов Н. Самотність в людському бутті. Досвід метаантропології. Видання друге, виправлене і доповнене. Київ: КНТ, 2017. 370 с.
17. Шайнюк Х. Людина і світ у філософії А. Шопенгауера. *Студентський науковий вісник*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. № 44. С. 53–54.
18. Heidegger M. Sein und Zeit. 1967. URL: https://taradajko.org/get/books/sein_und_zeit.pdf (дата звернення: 25.07.2025).
19. Jaspers K. Philosophie 2: Existenzerhellung. 1956. URL: <http://archive.org/details/philosophieband10002karl> (дата звернення: 18.07.2025).
20. Kierkegaard S. Fear and Trembling and the sickness unto death. 1954. URL: <http://archive.org/details/feartremblingt00kier> (дата звернення: 26.07.2025).
21. Sartre J.-P. L'être et le néant. 1943. URL: <https://www.bard.edu/library/arendt/pdfs/Sartre-Neant.pdf> (дата звернення: 24.07.2025).
22. Schopenhauer A. Die Welt als Wille und Vorstellung. 1912. URL: <https://ia903400.us.archive.org/0/items/dieweltalswilleu00scho/dieweltalswilleu00sch.pdf> (дата звернення: 11.07.2025).
23. Shevchuk D., Shevchuk K., Zaitsev M. Existential resilience of human being in the wartime everyday life. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*. Vol. 02, issue 65 (Summer 2023). P. 28–42.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bashmanivska, Ya. (2015). Samotnist liudyny v umovakh hlobalizatsii. [Human loneliness in the context of globalization]. Dys. kand. filosof. nauk: 09.00.03 / Bashmanivska Yana Vladyslavivna; Zhytomyrskyi Derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka. Zhytomyr (in Ukrainian).
2. Bilchuk, N. (2010). Ekzystentsiinyi vymir samotnosti: samotnist chy odynokist (za tvorom S. K'ierkehora "Naineshchaslyvishyi"). [The Existential Dimension of Loneliness: Solitude or Loneliness (Based on S. Kierkegaard's "The Unhappiest Man Alive")]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina: Seriia: Teoriia kultury i filosofii nauky*. № 900 (40). S. 105–110 (in Ukrainian).
3. Kibenko, E. (2022). Aktualizatsiia problemy samotnosti u filosofii XIX-XX stolit. [Actualization of the problem of solitude in 19th and 20th-century philosophy]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofii ta relihieznavstvo*. 2022. Tomy 9–10. S. 49–59 (in Ukrainian).
4. Mahda, Ye. (2015). Hibrydna viina: vyzhyty i peremohty. [Hybrid warfare: survive and win]. Kharkiv: Vivat (in Ukrainian).
5. Malimon, V. (2019). Fenomen samotnosti v budennomu, hranychnomu y metahranychnomu vymirakh liudskoho buttia. [Phenomenon of loneliness: from feeling to life strategy]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filos.-politoh. studii*. Vypusk 25. S. 35–41 (in Ukrainian).
6. Marchynskiy, A. Barbara Skarga: svit, samotnist, skinchennist. [Barbara Skarga: world, loneliness, finitude]: website. URL: <https://www.polskieradio.pl/398/8124/artukul/3003566,barbara-skarga-svit-samotnist-skinchennist> (last accessed: 25.07.2025) (in Ukrainian).
7. Marchynskiy, A. Viina: nemozhlyve movchannia [War: Impossible silence]: website. URL: <https://www.polskieradio.pl/398/8124/artukul/3046128,viina-nemozhlyve-movchannia> (last accessed: 25.07.2025) (in Ukrainian).
8. Movchan, M. (2008). Fenomen samotnosti yak problema buttia osobystosti v sotsialnomu seredovyshchi. [The phenomenon of loneliness as a problem of the existence of an individual in a social environment]. Dys. kand. filosof. nauk: 09.00.04 / Movchan Mykhailo Mykolaiovych; Natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni M. P. Drahomanova. Kyiv (in Ukrainian).
9. Paskal, B. (2009). Dumky [Pensées]. Kyiv: Dukh i litera (in Ukrainian).
10. Platon. (2008). Dialohy.[Dialogues]. Kharkiv: Folio (in Ukrainian).

11. Salii, A. (2017). Ekzystentsialy samotnosti ta vidchuzhennia v filosofii sribnoi doby: pervisnyky ta zavershuvachi (istoryko-filosofska retrospektyva): Monohrafiia. [Existentials of loneliness and alienation in the philosophy of the silver age: pioneers and finishers (historical and philosophical retrospective): monograph]. Poltava (in Ukrainian).
12. Snaider, T. Tretia svitova viina? Davaite dopomozhemo tym, khoto yii stryumuie. (pereklad S. Hromenka). [A Third World War? Let's help those who are holding it back. (translated by S. Gromenko)]: website. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=9007009079365969&set=a.654286867971607> (last accessed: 29.07.2025) (in Ukrainian).
13. Tykholaz, A. (1995). Heraklit: navchalnyi posibnyk z davnohretskoi filosofii. [Heraclitus: a textbook on ancient Greek philosophy]. Kyiv: Abrys (in Ukrainian).
14. Florko, L. (2006). Samotnist liudyny yak problema suchasnoi yevropeiskoi filosofii. [Human loneliness as a problem of contemporary european philosophy]. Dys. kand. filosof. nauk: 09.00.05 / Florko Liliia Yaroslavivna; Lvivskyi natsionalnyi universytet im. I. Franka. Lviv (in Ukrainian).
15. Fliachok, A. (2019). Samotnist yak ekzystentsiinyi fenomen. [Loneliness as an existential phenomenon]. *Studentskyi naukovyi visnyk*. Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka. Vypusk 44. S. 115–116 (in Ukrainian).
16. Khamitov, N. (2017). Samotnist v liudskomu butti. Dosvid metaantropolohii. [Loneliness in human existence. The experience of meta-anthropology]. Vydannia druhe, vypravlene i dopovnene. Kyiv: KNT (in Ukrainian).
17. Shainiuk, Kh. (2019). Liudyna i svit u filosofii A. Shopenhauera. [Man and the world in A. Schopenhauer's philosophy]. *Studentskyi naukovyi visnyk*. Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka. № 44. S. 53–54 (in Ukrainian).
18. Heidegger, M. (1967). Sein und Zeit. [Being and time]. URL: https://taradajko.org/get/books/sein_und_zeit.pdf (last accessed: 25.07.2025) (in German).
19. Jaspers, K. (1956). Philosophie 2: Existenzerhellung. [Philosophy 2: Enlightenment of Existence]. URL: <http://archive.org/details/philosophieband10002karl> (last accessed: 18.07.2025) (in German).
20. Kierkegaard, S. (1954). Fear and Trembling and the sickness unto death. URL: <http://archive.org/details/feartremblingt00kier> (last accessed: 26.07.2025) (in English).
21. Sartre J.-P. (1943). L'être et le néant. [Being and Nothingness]. URL: <https://www.bard.edu/library/arendt/pdfs/Sartre-Neant.pdf> (last accessed: 24.07.2025) (in French).
22. Schopenhauer, A. (1912). Die Welt als Wille und Vorstellung. [The world as will and representation]. URL: <https://ia903400.us.archive.org/0/items/dieweltalswilleu00scho/dieweltalswilleu00scho.pdf> (last accessed: 11.07.2025) (in German).
23. Shevchuk, D., Shevchuk, K., Zaitsev, M. (2023). Existential resilience of human being in the wartime everyday life. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*. Vol. 02, issue 65. P. 28–42 (in English).

Receive: August 08, 2025

Accepted: September 05, 2025